

ГЛОВО

№ 2 (83), березень – квітень 2021 р.

“Гетьманської столиці”

Газета Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця”

У НОВИЙ ЕКСКУРСІЙНИЙ СЕЗОН З НОВИМ ІНТЕРАКТИВНИМ МУЗЕЄМ!

МАРИНА ХАРМАК

завідувач відділу історії Гетьманства
НІКЗ «Гетьманська столиця»

Уже 27 років Національний заповідник «Гетьманська столиця» не втомно відкриває своєму відвідувачу невідомі сторінки української історії. Сповна використавши аванс від держави у вигляді відреставрованих пам'яток – Палацу гетьмана Кирила Розумовського, Будинку генерального судді В. Кочубея, церкви Воскресіння Христового – усипальниці гетьмана К. Розумовського, відбудованої Цитаделі Батуриної фортеці та відкритого у 2009 р. Музею археології Батурина, заповідник продовжує дивувати вибагливих туристів новими виставковими проектами. Це й оновлені експозиції у Будинку генерального судді В. Кочубея, виставки з восковими реконструкціями гетьманів, і гоноровий міжнародний проект «Григорій Орлик: видатний син видатного батька України. Повернення на Батьківщину», і спільний із Національним заповідником «Києво-Печерська лавра» виставковий проект «Батурина гетьманський: культурно-релігійний вимір українського державотворення», й інтерактивні програми для дітей та молоді.

Цьогоріч науковий колектив заповідника із користю використав пандемійний локдаун і на початку туристичного сезону 2021 р. готується відкрити новий музейний комплекс «Козацький двір» (вул. Партизанська, 18). У інтерактивному просторі музейного комп-

лексу відвідувачі потраплять на гостину до козацької батуриної родини, яка познайомить їх із Батурином кінця XIX століття, розкриє економічне та культурне життя мешканців містечка, представить тяглість традицій, історичну пам'ять, боротьбу українського народу за право на мову і власну самотність у бездержавний період.

Відвідувачі музейного комплексу «Козацький двір» зможуть максимально наблизитися до умов життя українців пост гетьманського часу і поуправлятися в різноманітних активностях – намолоти на ручному млині борошна, допомогти господині назбирати лікарських трав, пофарбувати тканину тощо.

У ході створення музейного комплексу працівники заповідника провели титанічну роботу із дослідження і музеєфікації автентичного об'єкта у історичному центрі Батурина – ремонту хати, відтворення господарських будівель, огорожі, благоустрою території. Експозиційний простір насичений музейними предметами, які відображають повсякдення і світогляд місцевої родини козацького стану.

Даний проект реалізовано завдяки добрим друзям і меценатам закладу – Конотопській місцевій благодійній організації «Світанок», приватним підприємцям М. Булаху, І. Желіхівському, В. Жежку, Р. Гомі, В. Пишен-

ку, О. Шматку, П. Дедуку. Колектив заповідника висловлює щирю подяку благодійнику Євгену Суру за довіру та всебічну підтримку. Саме він у 2015 році подарував закладу земельну ділянку площею 0,0735 га із житловим будинком, які стали основою музейного комплексу.

Приємно вразили живий інтерес та небайдужість до цієї теми з боку поці-

Родина Мартинюків із подарунком для музею «Козацький двір».

Хата музейного комплексу «Козацький двір», 10 травня 2021 р.

новувачів історії. Олена Деревська та сім'я Мартинюків подарували для цього музею раритетний посуд та портрет Т. Шевченка кінця XIX ст. Давній друг заповідника Сергій Соколов передав рідкісний настінний годинник. Місцеві жителі Батурина завзято допомогли у облаштуванні нового музею старовинною батуриною вишивкою.

Наразі ми завершуємо формування експозиції. Прасуються рушники, застеляються долівки та випікається запашний батуриноский хліб. Причепурена садиба зустріне своїх перших відвідувачів 4 червня 2021 року!

Найкращою оцінкою копіткої роботи колективу заповідника «Гетьманська столиця» стануть ваші відгуки, шановні відвідувачі. Тож, чекаємо на «входини» до «Козацького двору» всіх бажаючих, а особливо добрих друзів-меценатів, які всі ці роки допомагали втілити в життя даний проект!

Ми безпечні, ми пізнавальні, ми інтерактивні!

ПРИРОДНІ УМОВИ БАТУРИНА. ГРУНТИ І ЛІСИ. ГІДРОГРАФІЯ

**НАТАЛІЯ
САЄНКО**

учений
секретар
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Ґрунти Батурина досить різноманітні за своїм складом. У заплавної частини міста – лучно-болотні та болотні. У нагірній – лучні солонцюваті на південному сході та дерново-середньопідзолисті супіщані. Темно-сірі опідзолені – на півдні та в центрі міста.

У своєму нарисі про поїздку із Санкт-Петербурга до Батурина у 1878 р. Микола Костомаров зазначив: «При наближенні до цього містечка ґрунт помітно стає піщаним, а сам Батурин, розташований на березі р. Сейм, стоїть на ґрунті, що має назву супісок». Справді, на південно-східній околиці Батурина (а історик прямував до міста влітку з м. Конотопа) знаходяться піщані, сіропіщані та сірі ґрунти. З опису Батурина німецького лікаря Отто фон Гуна довідуємося, що восени 1805 р. на центральній (Київській) вулиці міста «була така грязюка, що ми бачили біля самого нашого шляху чималого коня, що застряг у багні». В центральній частині міста на рівних ділянках

переважають супіски, а лесовидні супілки – на схилах ярів.

Якість земель господарського призначення батуринської округи також різна. На південний схід від міста, в бік села Митченки, знаходяться піщані і сіропіщані землі. В південному напрямку, в бік села Городище – сірі, сіро-чорноземні й чорноземні землі (найбільш родючі). В південно-західному напрямку, до села Пальчиків – сірі і сіро-чорноземні ґрунти. Найгіршими для обробки були ґрунти, що лежали на захід від Батурина, в бік села Обмачів: місцями сіропіщані, але здебільшого – глинисті, про які місцеві казали «в суху погоду і обухом не розіб'єш». На правому березі Сейму знаходилися ниви, розкидані маленькими шматками посеред лугів і лісів («по грудках»), на ґрунтах лучно-болотного складу.

Заливні сінокоси знаходилися по обидва боки Сейму, а грудкові та болотні сінокоси – на правому березі.

Відсутність карт та планів не дозволяє реконструювати місцезнаходження і площі лісових масивів 400-350-річної давнини навколо Батурина. Писемні джерела донесли нам ряд дрімонімів – назв лісів округи. Станом на 1750 р. це Григоровщина, Орликовський, Кухаревський (Кухаровський), Крамарський, Коротиковщина, Нестеровський, Реєнцовщина, Бутовщина, Максимовський, Целюриковщина. Ці назви свідчать про колишніх власників лісових масивів станом на початок XVIII ст. Місцевої дереви-

ни для ведення великого будівництва у Батурині не вистачало. Тому для поновлення міських мурів наприкінці XVII ст. та для «національного будівництва» середини XVIII ст. дерево постачалося з більш заліснених територій, зокрема, річкою Сеймом із Путивльських лісів.

Отже, різноманітні за складом ґрунти дозволяли населенню Батурина займатися різництвом, овочівництвом і садівництвом. Луки в заплаві Сейму були базою для тваринництва. Потребу рядового населення в паливі та будівельній деревині забезпечували лісові масиви.

Гідрографічна мережа території Батурина належить до району річкового басейну Дніпра (суббасейн Десни) і представлена річкою Сейм, озерами та протоками.

Встановити, де саме пролягало русло Сейму у XVII–XVIII ст. за відсутності карт цього періоду практично неможливо. Ширина річкової долини біля Батурина становить біля 1 км. Рельєф долини є результатом комбінованого прояву активної ерозійної і акумулятивної діяльності потоку, співвідношення яких постійно змінювалося як у часі, так і у просторі. Меандр річища Сейму – з численними звивинами, петлями, крутими поворотами. Швидкість течії – від 0,3–0,4 м/с і до 0,7 м/с на перекатах.

У долині річки північніше Батурина нині виділяються два острови, утворені діяльністю потоку Сейму. У XVIII ст. ці острови вже існували.

НАЗВИ ОЗЕР БАТУРИНСЬКОЇ ОКРУГИ ТА ЇХ ЛОКАЛІЗАЦІЯ

Гідроніми			Локалізація
1666 р.	1750 р.	1869 р.	
Попівка (довжиною 3 версти)	Попівка		Не існує. Ймовірно, це колишня стариця річки Сейм, що знаходилася біля підніжжя тераси, на якій виник Батурин. Через Попівку пролягає сучасне русло Сейму
Перевозне	Переґінне?		?
Кіянка	Кіянка		Озеро та протока. Правий берег Сейму, між Матіївкою та Городищечком. Існують досі, назва збереглася
Шовковиця	Шовковиця	Шовковиця	Південна частина Батурина; озеро і протока. Озеро існує досі
Криве			?
Давидовський Вир			?
Березова Засуха			?
Березовка Уступ			?
Домаха			?
Станове	Станове		Правий берег Сейму. Існує досі, назва збереглася
Ковильне	Ковальне		?
Тихая		Тихе	Правий берег Сейму на схід від оз. Гінча
Просторая	Просторая		?
Бубенная	Бубеная, Бубельне		Правий берег Сейму, с. Матіївка. Озеро існує досі. Назва з XIX ст. – Волик
Лаходи	Лаходи	Лаходи	Правий берег Сейму, на схід від оз. Тихого. Існує досі
Вирище	Вирище		Лівий берег Сейму. Озеро з протокою існує досі. Назва – Вир
	Гончая	Гінча	Правий берег Сейму, на схід від селища Дачі. Озеро існує досі
	Котельная	Котельне	Правий берег Сейму, на схід від озера Гінча
	Гнилиця		Лівий берег Сейму, протока від озера Попівки. Не існує
	Липова		Лівий берег, протока між Шовковицею та Виром. Існує досі, назва – Липовка
	Адов		?
	Лукин		?:
	Печинське		?
	Гусятник		?

Початок на стор. 2

Сейм у XVII–XVIII ст. був відносно неглибоким, але норавливим. Про його характер довідуємося із спогадів П.И. Сокана: «Під час розливу він (Сейм) стає доволі широким, з'єднуючи воедино всі протоки і, до того ж, часом буває надто бурним. Тоді сполучення з Матіївкою, що знаходиться на протилежному березі, помітно ускладнювалося і здійснювалося за допомогою порому, дубків і човнів. Переправа велася лише за тихої погоди, а за вітряної – зовсім припинялася. Після паводків обриси берегів іноді помітно змінювалися із-за ерозії, яку викликала швидка течія річки».

Від початку XVII і до кінця XVIII ст. мешканці Батурина активно освоювали ресурси Сейму, влаштовуючи на ньому греблі, де стояли гідросилові установки – водяні млини, ступи і валюші.

За даними писемних і зображальних джерел до Батурина належали озера й протоки (див. Таблицю на с. 2).

Вигляд острова, утвореного р. Сейм та його протокою біля Батурина. Фото 1962 р.

ЯРМАРКОВА ТОРГІВЛЯ В БАТУРИНІ

ІРИНА ПАЛАМАРЮК

науковий співробітник
НИКЗ «Гетьманська столиця»

Такі форми періодичної торгівлі як ярмарки та базари мають давнє походження. У XVI ст. до України почали приїжджати купці з Центральної і Західної Європи. Вони привозили на продаж ювелірні виробы, прикраси, тканини, а тут купували шкіру, вовну, зерно, сало, мед. Внаслідок цього в середніх і великих містах почали виникати ярмарки. Вони влаштовувалися таким чином, що після закінчення одного, торговці могли побувати на кількох інших, і торгівля, таким чином, тривала безперервно. Це посприяло взаємобмін між різними регіонами України, внутрішній ринок поступово набував загальнонаціонального характеру.

Розвитку торгівлі у Батурині сприяло його вигідне географічне розташування: «Речною путь связывал Батурин с Киевом и Черниговом, что сделало Батурин традиционным центром судоходства и ярмарочной торговли». «Большая дорога, проходящая через Батурин, немаловажную доставляет выгоду торговцам и держателям постоянных домов. Ярмарки Батурина, выгодные для жителей его, благодетельны для окрестных сел – они оживляют сельское хозяйство». Згадку про розвиток батуринської торгівлі ми маємо за 1643 р., коли місцеві купці були звільнені від мит і прикордонних оплат терміном на 20 років. В подальшому торгівля в Батурині стрімко розвивалася, зокрема і ярмаркова. У переписній книзі 1666 р. читаємо: «ярмарки в городе Батурине бывают в году в трех днях: мая в 9-й день на память Чюдотворца Николы, другая ярмарка августа первый день на праздник Происхождения чеснаго животворящего креста Господня, третья ярмарка бывает октябрю 26-го дня на память великомученика Дмитрия Солунского». Як бачимо, ярмарки в місті традиційно проходили у дні храмових та релігійних свят. Періодичність та тривалість ярмарок у Батурині змінювалася. Спочатку вони проходили тричі на рік, потім чотири рази і з 1860 р. ярмарків вже було п'ять: «1) Похвальная – бывает в пятницу неделю Великого поста, 2) Николаевская – в Декабре месяце, 3) Маккавейская –

бывает 1 Августа, 4) Димитриевская – бывает 26 Октября, 5) Скотная – бывает в второй неделе Великого поста». В залежності від погодних умов та кількості купців ярмарки тривали від 1–2 днів до тижня.

Від другої половини XVIII до початку XX ст. ярмарки відбувалися в центрі міста, на Троїцькій (Воскресенській) площі (сучасний Майдан Гетьманської слави), і займала площу приблизно 3 га. Зазвичай, на площі не лише збиралися ярмарки, а й проводилися щотижневі базари та проходила щоденна торгівля. «На этой площади устроен постоянный магазин для галантерейных и красных товаров, привозимых на ярмарки. Кроме ярмарок, в Батурине каждую пятницу собирается довольно оживленный торг. Но кроме торгов, бывающих раз в неделю, в Батурине бывает и постоянный базар, где продаются разные съестные припасы, деготь, конская сбруя и проч.» Площа була поділена на

свою дорогу, где и могли бы собираться ярмарки». Очевидно, рішення про це тоді так і не було прийняте, бо у 1903 р. «священник батуринской Воскресенской церкви о. Василий Городисский возбудил через епархиальный училищный совет ходатайство об уступке для находящейся под его ведением церковно-приходской школы здешней ярмарочной площади». Аргументувалося це тим, що «благодаря гниющих отбросов неуместны ни в церкви, ни в школе» та «неудобстве церковного богослужения под аккомпанимент ярмарочного гвалта и скотского рева, при одуряющем аромате, исходящем от тысячеголового стада лошадей, рогатого скота и овец и сотен смазанных дегтем телег». Та лише у 1911 р. начальник поліції Конотопського повіту заборонив проведення ярмарків на Воскресенській площі. Дмитрівський ярмарок 26 жовтня вже було проведено на новому місці – біля приміщення Батуриної волості (сучасне перехрестя вулиць Гетьманської, ім. В. Ющенка та провулку Гетьманського). Після ярмарку територія вигону та ставок Балка, який знаходився поруч, були засмічені. Місцеві жителі на сході вирішили звернутися до Чернігівського губернатора з проханням і надалі проводити ярмарки на Воскресенській площі. Тому Дмитрівський ярмарок став єдиним, який проїшов біля будинку волосного правління. У 30-х рр. XX ст.

Ярмарок на Воскресенській площі Батурина. 1907 р.

так звані «лавочні» місця, на яких зводили торговельні заклади. Це були стаціонарні прилавки та навіси для базарів, а на час ярмарків добудовували тимчасові. Вільні від житлових і господарських споруд «лавочні» місця у центральній частині міста продавали під ринкове будівництво. Коштували такі місця дорого – 50–60 руб.

У 1901 р. на сході жителів «батуринський лесничий г. Ш. посоветовал крестьянам ходатайствовать перед Министерством Земледелия об уступке под школьную усадьбу здешней ярмарочной площади в обмен на такое же количество общественной земли при выезде на Конотоп-

Ярмарок у Чернігові (початок XX ст.).

ярмарки у Батурині проходили біля р. Сейм – на вигоні біля спуску з Базарної гори.

Про величину батуринських ярмарків можемо судити з грошового обороту. Так, у 1845 р. було проведено 4 ярмарків з оборотом 37500 руб. сріблом, тоді як у м. Бахмачі був лише один ярмарок

з оборотом 2000 руб. сріблом. У 1860 р. до Батурина привезли товару на 64000 руб. сріблом, продали на 32000 руб., не враховуючи Скотний ярмарок, у 1872р. – на 44500 руб., у 1892 р. – на близько 50000 руб. Для порівняння, у 1892 р. у м. Чернігів проходили 2 ярмарки з оборотом 50000 руб., у м. Конотоп – 4 ярмарки на 30000 руб., у м. Бахмач – 3 ярмарки на 3000 руб., у м. Борзна – 3 ярмарки на 55000 руб. Як бачимо, грошовий оборот батуринських ярмарків зрівнюється з оборотом губернського Чернігова та повітової Борзни і був більший, ніж у Конотопі та Бахмачі.

На батуринських ярмарках був представлений широкий асортимент товарів. В основному це худоба (коні, воли, корови, вівці, кози, свині) і продукти сільського господарства – овочі та фрукти, зерно, борошно, сіно тощо. Ремісничка продукція була представлена гончарними та ткацькими виробами, виробами з дерева, шкіри, металу, продукцією бондарів та ковалів. Крім місцевих торговців, ремісників та селян, що продавали надлишки продукції власного сільськогосподарського виробництва, «сьезжалися с красними московскими и польскими товарами из Великоороссійскаго города Путивля и Нежинскаго полка м. Конотопа, а с солью, рыбою, кожами и скотом из окрестных местечек и сел». Разом з тим, ярмарки здебільшого спеціалізувалися на якійсь одній чи кількох групах сільськогос-

подарських товарів. Так, у Батурина «на Вторую неделю Великою поста жители Крелевецкаго уезда привозят на ярмарку скобяные произведения, спрос на которые приурочивается именно к этой ярмарке». Таким чином, широкий асортимент ярмар-

на українському ярмарку влаштовували каруселі. Наприклад, на Покровському ярмарку в місті Лубни, за описом Я. Забело, для ярмаркової публіки пропонували різні атракції, зокрема карусель. Її господар, словак за національністю, роз'їжджав по багатьох містах і ярмарках. За катання він брав плату – по 3–5 коп. з особи. Судячи з прибутку, який він отримував, народ велими любляв такий вид розваг. У Ромнах він заробив 300 руб., а от у Лохвиці – 6 руб. Батуринські ярмарки були не виключенням. На чорно-білій світлинці 1907 року, яка зберігається у фондовій колекції Національного заповідника «Гетьманська столиця», зображено ярмарок на Воскресенській площі Батурина. По центру бачимо дві каруселі з конусоподібними дахами, праворуч від них – підвищення з накриттям, напевно, сцену. Фото демонструє, що батуринські ярмарки супроводжувалися веселими розвагами та виступами акторів і музик.

Ярмарок у містечку Ічня. Художник В. Штернберг (перша половина XIX ст.).

кового товару свідчить про те, що ярмарок відіграв велику роль у розвитку землеробства, скотарства, ремісництва.

Окрім економічної та соціальної функції, ярмарки відігравали ще й культурно-розважальну функцію. Основними розважальними заходами були балагани: ляльковий театр, комічні пантоміми, народні сцени, цирк і навіть зоопарки. Окрім балаганів,

як бачимо, ярмарки мали велике значення для економічного, соціального, промислового та культурного розвитку Батурина. На жаль, радянська влада їх повністю скасувала. Лише зі здобуттям Україною незалежності ярмарки частково відродилися, хоча втратили свій традиційний вигляд. Відродження Батуринського ярмарку – актуальне завдання місцевої влади, роль якої є дуже важливою у цьому процесі.

ПРО ЩО РОЗКАЖУТЬ СТАРІ БУДИНКИ

НАТАЛІЯ ДРОБЯЗКО

науковий співробітник НІКЗ «Гетьманська столиця»

На початку XX ст. Батурина був розвинутим торговим центром, у якому мешкали досить заможні, підприємливі люди. Так по сучасній вулиці ім. В. Юценка № 46 (в минулому – вул. Центральна) до 30-х років минулого століття мешкав поміщик на прізвище Тесля. Як згадують місцеві старожити В.М. Приходько (1937 р.н.) та Н.І. Кадун (1938 р.н.), він займався сухопутними перевезеннями. Теслі належали приміщення пошти (зведене ще в XIX ст.), до якого примикав великий господарський двір, а також будинок за сучасною адресою вул. ім. В. Юценка, 42, у якому господар тримав готель. До слова, як готель цей будинок використовували ще й 60-х роках минулого століття. Він був на 6 ліжок і працювала там Фаїна Полікарпівна Настаченко. Також за документами Державного архіву Сумської області цей поміщик мав у Батурині водяний млин. У 1930-х роках радянська влада «розкуркулила» Теслю і виселила з Батурина. У 1936 році його житловий будинок перейшов у власність родини М.Х. Приходько. За документами, що збереглися у нинішніх власників, будинку зараз 132 роки.

На паралельній до вулиці ім. В. Юценка вул. Соколова мешкала родина поміщика на прізвище Богдан (сучасна адреса – вул. Соколова, 24). Він мав великий будинок на два входи – з північної та південної сторін; біля будинку росли кремезні каштани. Поряд стояли флігелі для прислуги та великий льох. Перед будинком про-

стягався величезний сад, розділений алеєю з липи та акації. Сад сягав сучасної вулиці Шевченка. На початку 30-х років XX ст. цей поміщик виїхав за кордон. На початку окупації Батурина нацистами (вересень 1941 р.) разом з ними прибув і син поміщика – Григорій Богдан. Він поселився у батьківському будинку, який перед війною використовували як дитячий садок (одну половину для дітей колгоспників, а іншу – для дітей службовців). Німці ж використовували споруди садиби поміщика як склади. Після звільнення Батурина Григорій Богдан залишився в містечку. Він від народження мав розумове відхилення і його ніхто не чіпав. Довгий час ходив по наймах, а потім десь зник. Великий будинок Богданів розібрали і перевезли на територію Батуринського молокозаводу. Льох місцеві жителі розібрали на будівельні матеріали.

В провулку Шевченка стоїть ще один свідок з минулого Батурина – будинок, що належав дворянину Павлу Дідевичу

(помер в 1922 р.). Він був родом з Пензи, яку ще в XVII ст. заснували українські козаки. Його дружина Анастасія (померла у 1937 р.) – з Остра на Чернігівщині. Родичі по лінії Дідевича на прізвище Лузанови мешкали в Батурині по сучасній вул. Партизанській. Вони мали тут власний бізнес – валюшні на річці Сейм, і запропонували молодому подружжю переїхати до Батурина.

В провулку біля церкви Покрови Богородиці Павло Дідевич придбав недобудований будинок (сучасна адреса – провулок Шевченка, 3), розбудував його, зрубивши на два входи, бо мав двох дітей – Олексія (1904–1943) та Наталію (1910–1987). В 1934 році більшовики визнали Дідевичів одноосібниками та вигнали з власного будинку, заселивши туди дві родини вчителів.

До сьогодні стоять на вулицях Батурина старі будинки – німі свідки минулого, а ми перегорнули ще одну сторінку історії нашого містечка.

Будинок 1889 року. Батурина, вул. ім. В. Юценка, 42.

ФОТО ПЕРШОЇ РЕСТАВРАЦІЇ ПАЛАЦУ КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО

**Тетяна
ОКСІНЬ**

науковий
співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

На початку ХХ століття напівзруйнований палац гетьмана Кирила Розумовського зацікавив широку громадськість та археологічні товариства, метою яких було виявлення та збереження пам'яток архітектури. До Батурина відразу відправили декілька комісій від Імператорського Археологічного товариства та Академії мистецтв (архітектора А. Білогруда) з дорученням оглянути та зробити точні архітектурні креслення палацу. Питання подальшої долі палацу планували вирішити на XIV Всеросійському археологічному з'їзді, організатором якого було Імператорське Московське археологічне товариство (зокрема, графиня П. Уварова та депутат Ф. Горностаєв). Довгий час вважалося, що фото палацу на початку ХХ століття виконав архітектор Андрій Білогруд під час обстеження палацу та у ході реставраційних робіт. Нині цю інформацію можна спростувати і назвати справжнього автора.

У зібранні російського Державного науково-дослідного музею архітектури імені О. Щусєва зберігаються фото Батуринаського палацу початку ХХ століття авторства Миколи Миколайовича Ушакова. Цікаво, як, коли, і, головне, навіщо він фотографував палац гетьмана України Кирила Розумовського.

Ушаков Микола Миколайович – фотограф Імператорського Московського археологічного товариства, член редколегії Щорічника товариства архітекторів-художників. Інші біографічні дані про нього, на жаль, відсутні. Як і усі члени археологічної спілки, він брав активну участь у дослідженні, вивченні, замальовках та фотографуванні пам'яток на території Росії та України. Численні фотоматеріали члени товариства привозили з реставраційних робіт, які проводилися під кураторством Імператорської археологічної комісії. Так, у 1908 році М. Ушаков передав до фондів Імператорської археологічної комісії фото пам'яток архітектури України, зокрема, палацу Розумовського в Батурині та маєтку в Почепі.

Саме у цей період фотографи звернулися до фотофіксації як окремого виду документації пам'яток. Часто організувалися спільні експедиції фото-

графів та представників Московського археологічного товариства. До складу однієї із таких експедицій по Чернігівській губернії потрапив і фотограф Микола Ушаков. Він у надзвичайно якісних світлинах зафіксував маєтки Розумовських та першим почав фотографувати палац як пам'ятки історії. Фотографії М. Ушакова використовували у своїх публікаціях відомі архітектори, дослідники та пам'яткоохоронці, зокрема Ф. Горностаєв.

Фотосвітлини, виконані М. Ушаковим, мають велику наукову цінність. На них добре видно стан палацу, його окремих кімнат (парадних зал, підвального приміщення,

прохідної кімнати між сходами); елементи оздоблення, зокрема, ліпнини на стелі та віконних відкосах.

Фото М. Ушакова палацу Кирила Розумовського в Батурині (1908 р.): вгорі – північно-східний фасад; унизу – 1) фрагмент карнизу, 2) фрагмент оздоблення однієї із зал, 3) склепіння напіввідвалу, 4) прохідна кімната з видом на залу.

ДО ВАШОЇ КНИЖКОВОЇ ПОЛИЦІ

Бібліотечний фонд Національного заповідника «Гетьманська столиця» поповнився унікальним виданням «Імена України. 100 митців». Книга вийшла наприкінці 2020 року в сумському видавництві «Університетська книга» за підтримки Українського Інституту книги. Директор видавництва Родіон Кочубей передав видання до нашого заповідника. Автор-укладач книги – мистецтвознавець, заслужений діяч мистецтв України Сергій Побожій.

У виданні представлена творчість українських художників від часів Київської Русі до ХХІ ст., які залишили яскраву сторінку в історії українського образотворчого мистецтва. Ілюстрації дають уявлення про стилістику творів, їх тематичне і технічне розмаї-

ття, а біографічні відомості розширюють наші знання про самих митців. На кожного з них відведено по одному розвороту, куди вміщено один із творів, фото творчого шляху, а також портрет, автопортрет чи фото митця та цитата про нього іншої відомої особи. У книзі представлено 118 робіт із 21 українського музею, а також музеїв та приватних колекцій України, Великої Британії, Ізраїлю, Нідерландів, Польщі та США. Найбільшу кількість творів для книги надано Сумським художнім музеєм ім. Н. Онацького та Національним художнім музеєм України.

Видання адресоване мистецтвознавцям, культурологам, історикам і всім, хто цікавиться історією образотворчого мистецтва.

ПАРКОВА СКЛАДОВА САДИБИ КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО

**Юлія
ФУРСОВА**

завідувач відділу
«Палац гетьмана
Кирила Розумовського»
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Історикиня Тетяна Таїрова, досліджуючи повсякдення гетьманів та козацької старшини, стверджує, що їх палаци «потопали в садах». Дійсно, у середині XVIII ст. сади, а згодом парки стають невід'ємною складовою садиби. Досліджуючи гетьманську садибу Кирила Розумовського на Київській вулиці Батурина, ми з'ясували, що вона включала ряд споруд – головний будинок, флігелі, господарські будівлі. Сьогодні для повноцінного розуміння влаштування гетьманської садиби К. Розумовського ми маємо дослідити таку його складову, як садово-паркові насадження.

Перед нами постає ряд питань: ким та коли він був насаджений, які саме дерева росли у гетьманському саду, і чи це був сад у сучасному розумінні цього слова, чи все-таки садибний парк? У даній статті спробуємо зібрати та проаналізувати наявну інформацію, яка стосується садово-паркових насаджень у садиби К. Розумовського.

Звернемося до документальних, візуальних джерел та спогадів мандрівників, що побували в гетьманському Батурині. З останніх варто згадати Отто фон Гуна, який

у 1805 р. відвідав Батуринську економію К. Розумовського та залишив свої враження від побаченого: «бачили дерев'яний будинок, в якому проживав покійний фельдмаршал. Перед будинком вал, на якому поставлено 10 гармат ... з іншої сторони будинку – сад з фруктових дерев».

Про сад у гетьманській садибі згадує ряд документів. Так за джерелом 1765 р. відомо, що дерев'яний гетьманський палац мав мурований ганок з боку саду, сам «сад насажен разными фруктовыми деревьями, а около одного огород». У відомості про забудову Батурина станом на 1803 р. згадується «на Киевской улице главный дом со службами и к оному два особых двора, регулярный сад и огород; всего под оным площади: 18889 кв. сажень (8,6 га)». У 1821 р. дерев'яний гетьманський палац розібрали, а ось сад проіснував значно довше. Він згадується в описі нерухомого майна Андрія Розумовського 1836 р.: «при сем же дворе сад с плодовитыми деревьями, обнесенный с двух сторон каменной оградой, а с третьей и четвертой – дубовым частоколом; в саду небольшая каменная ветхая оранжерея».

На планах Батурина 1868 та 1891 рр. показане садово-паркове насадження на місці садиби К. Розумовського – між вулицями Київською (сучасна вул. В. Ющенка) та Садовою (вул. Грушевського). При тому на першому з них зображене регулярне розпланування саду із поділом ділянки на 9 квадратів.

Для упорядкування та догляду за садом потрібні були робітники і садівник. З відомостей про оплату пра-

ці майстрів, задіяних на батуринському будівництві, відомо, що у К. Розумовського в Батурині працював садівник Дітман, який за чотири місяці роботи в 1752 р. отримав 100 руб. зарплатні, а за вісім місяців 1764 р. – 200 руб.

Вирішивши поселитися в Батурині, у 1793 р. гетьман шукав садівника і у листі прохав сина Андрія вислати до нього такого спеціаліста. Про нагальну потребу у фаховому упорядкуванні саду К. Розумовського свідчить повторне звернення до Андрія 29 вересня 1794 року – «скажи, есть ли мне надежда иметь садовника в Батурине?». Про зацікавленість господаря у формуванні садово-паркових насаджень свідчить і наявність оранжереї.

Окрім відповідних спеціалістів та робочих рук, облаштування саду потребувало і робочого інвентарю. Так за документом 1765 р. згадується «садовых ручных грачей 4; ножицы садовые 1; пила садовая 1; кос, которыми в саду косить 2; вожов садовых 17».

З наведеної інформації ми можемо дійти висновку, що складовою садиби гетьмана Кирила Розумовського на вул. Київській в Батурині були садово-паркові насадження. Безперечно, Кирило Розумовський, слідуючи тогочасним традиціям у побуті та архітектурі, облаштував свою садибу як палацово-парковий ансамбль. Окрім вирощування садовини, гетьманський сад був місцем відпочинку, місцем для прийому гостей.

*Садиба гетьмана К. Розумовського у Яготині.
Картина Євграфа Лазарєва. 1807 р.*

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

с. Митченки (Кіотопського уезда)

Основанное в конце 1913 года Митченское сельско-хозяйственное общество начало довольно успешно проявлять свою деятельность. Познакомившись, благодаря существующим земским прокатным станциям, с зерно-очистительными машинами, оно приобрело с помощью земского склада куколетборник, который за весенний период очистил около четырех тысяч пудов зерна. Устроило собственный склад земледельческих машин и орудий, каковыя при помощи Митченского кредитного товарищества продает по цене земского склада. Орудий (пружинных эстерпаторов и Саковских плугов) продано на сумму около вось-

ми сот рублей. В одном из чрезвычайных собраній общество постановило устроить однодневную выставку рогатого скота и лошадей, отчислив из своих средств награды за лучшие животные 16 руб. Выставка была устроена 18-го сего мая. В экспертную комиссию были приглашены председатель земской управы, местный мировой судья, участковый агроном, местный становой пристав и два члена сельско-хозяйственного общества. К выставке местное общество отнеслось сочувственно. Было проведено около 25 штук рогатого скота и около 30 штук лошадей. Экземпляры рогатого скота были преимущественно от земских производителей, лошади-же как от казенных, так и

от частных. Награды получили: первую за рогатый скот Г.С. Белочицкий за однолетнего телку, вторую Г. Побожий за однолетнего быка. Первую за лошадей получили М.Ф. Лукьяница за жеребца производителя 6 лет и Н. Откидач за жеребца производителя 3-х лет. Кроме того присутствующими было собрано 8 руб. и назначена «выставочная премия», каковую получил Донец за кобылицу 3 лет. Вторую награду за лошадей получил Гладун из с. Поповки. Все первые награды сопроводжались выдачей похвальных листов Кіотопського земства.

Черниговское слово, 1914, №2146.

Підготувала І. Паламарчук

ГРАМОТІ ВЧИТЬСЯ ЗАВЖДИ ПРИГОДИТЬСЯ!

**ІРИНА
КУРТОВА**

зберігач фондів
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

У другій половині XIX – на початку XX ст. у Батурині діяли дві церковнопарафіяльні школи, одна з яких була відкрита в 1897 році на кошти церкви та пожертви парафіян при храмі Воскресіння Христового, інша – в 1898 році при церкві Покрови Пресвятої Богородиці. Школи до початку XX ст. знаходилися в орендованих хатах. Згодом поруч з Воскресенською та Покровською церквами збудували цегляні будівлі парафіяльних шкіл. На утримання церковнопарафіяльних шкіл Батурина виділялися невеликі кошти. Була встановлена плата за навчання, через що батьки не дуже хотіли віддавати дітей до школи. Неподаляк Батурина, в с. Матіївка у 1898 році була відкрита парафіяльна школа церкви Іоанна Богослова. Спочатку для цієї школи не було окремого приміщення і вона переміщувалася з року в рік до різних орендованих хат. З часом біля церкви було зведено дерев'яний будинок, в одній половині якого була школа, а в іншій жив священник. Школа у с. Матіївці також утримувалася на кошти церкви та батьків дітей, які там навчалися. Приміщення цих трьох церковнопарафіяльних шкіл збереглися до нашого часу.

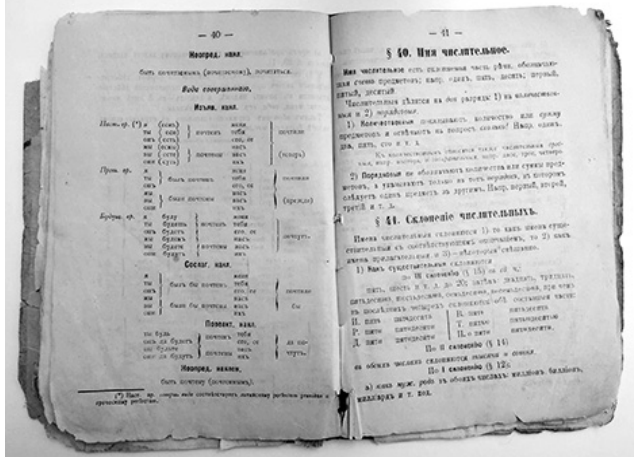
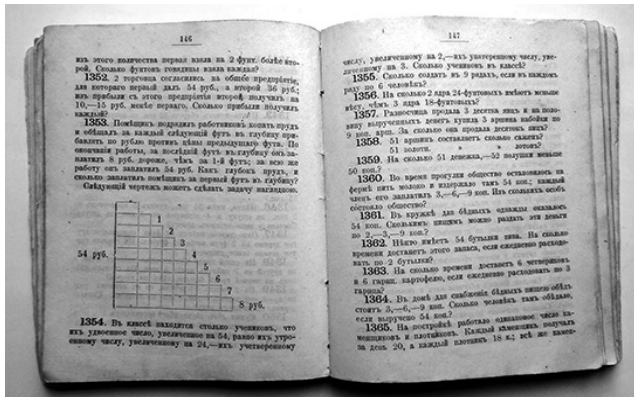
У 1884 році було видано «Правила про церковнопарафіяльні школи», згідно яких було створено більш сприятливі умови для розвитку церковних шкіл та визначено перелік навчальних предметів, встановлено обсяг їх викладання. Навчальні програми схвалювалися Синодом. У церковнопарафіяльних школах процес навчання тривав 3 роки. Шкільний вік учнів становив від 8–9 і більше років. Навчальний день починав-

ся із ранкової молитви. Молитвою також розпочинався і закінчувався кожен урок. Впродовж навчання діти вивчали «Закон Божий», каліграфію, арифметику, вчилися читати. Для навчання було розроблено та випущено спеціальні підручники й відповідну літературу.

У фондовій колекції НІКЗ «Гетьманська столиця» зберігаються підручники «Математика» та «Граматика» церковноприходських шкіл, датовані початком XX століття. До закладу їх передав у 1975 р. житель Батурина М. Книш.

Книга «Граматика» (КВ–1–302/Д–1–208) складається з 67 аркушів. Передня палітурка пошкоджена, сторінки надірвані та пожовтілі від часу. Перша частина книжкового блоку втрачена, книга починається з 15 сторінки. У першій частині підручника викладено теоретичний матеріал з тем «О звукахъ и буквахъ», «О слогахъ и ударенияхъ», «О частяхъ рѣчи», «Составъ словъ» та інші. Останній розділ «Матеріалъ для упражненія въ разборѣ и диктантѣ» має практично-тренувальний зміст. Як видно із змісту, завдання передбачали засвоєння не лише практичних мовних навиків, а й носили повчальний характер: «Не живи богато, а живи торовато», «Съ огнемъ не шути, съ водою не дружись, вѣтру не вѣрь».

У завданнях автор навчального посібника широко використовує афоризми, прислів'я та приказки: «Знайка бѣжить, а незнайка

Сторінки підручників із граматики і математики початку XX ст.

на мѣстъ лежить», «Какъ волка ни корми, а онъ все въ лѣсъ глядитъ». Книга була у користуванні. На сторінках останнього розділу, що містить тренувальні вправи, збереглися чисельні помітки олівцями графітного та червоного кольору.

У книзі «Математика» (КВ–1–304 / Д–1–210) 328 сторінок. Підручник зберігся частково, передня палітурка та перша частина книжкового блоку втрачені, книга починається з 31 сторінки. У підручнику зібрані задачі, які тематично поділяються на дві частини. Частина I «Цѣльня числа» містить задачі на числа від 1 до 100: «Землевладѣлецъ имѣеть 36 лошадей, частью молодыхъ, частью старыхъ; на каждыя 7 молодыхъ приходится по 5 старыхъ. Сколько же лошадей тѣхъ и другихъ?». У частині II «Дробы» зібрані задачі на дробові числа: «Нѣкто купилъ нѣсколько картинъ, стоившихъ каждая по 10 коп., но ему дали въ придачу 1, –2, –3 картины, при чемъ каждая обшлась ему въ 9 1/6 коп. Сколько картинъ он желалъ купить (не считая придачу)?». Математичні задачі не лише сприяли отриманню навичок дитини у лічбі, а й розвивали логічне мислення, давали практичні знання.

Церковнопарафіяльні школи відіграли значну роль у розвитку початкової освіти у кінці XIX – на початку XX століття, виступаючи основним джерелом знань, навчаючи дітей грамотності, зміцнюючи християнську мораль. Парафіяльні школи були єдиним способом здобути грамоту сільськими дітьми.

Парафіяльна школа Воскресенської церкви (1904 р.), середина XX ст.

18 березня 2021 р., в день народження гетьмана Кирила Розумовського, відбулося підбиття підсумків конкурсу «РозумФЕСТ–2021». Цьогоріч участь у конкурсі взяло більше 70 талановитих дітей із семи областей України. Пропонуємо познайомитися з роботами переможців «РозумФЕСТу».

До вашої уваги казка «Золотинка» Анастасії Кузьменко, учениці 3 класу Чернігівського ліцею №22, яка виборола Гран-прі у номінації «Слово» молодшої вікової категорії.

ЗОЛОТИНКА

Це історія маленької бджілки на ім'я Золотинка. Не зовсім добре їй жилося в бджолиному племені. Подружки-комашки завжди сварилися, штовхалися, не любили одна одну. А чому так? Просто їм було тісно й некомфортно. Та й який комфорт може бути у видовбаній колоді, яка називалася борт! Усі бджілки жили в ній разом і зі страхом поглядали, чи не йде людина, щоб знищити їх і забрати мед.

Золотинка була дуже працьовитою. Рано-раненько вилітала вона з маленьким відерцем на роботу. Заповнювала його повністю солоденьким нектаром, перелітаючи з однієї запашної квітки на іншу. Ох, і важко було їй летіти додому! І відерце нелегке, і на всі лапки пилочк начіплявся... От би відпочити! А в рідній домівці порядку ніякого нема. Усе принесене нею зразу відібрав трутень, п'ять разів її штовхнули, два рази на лапку наступили... А так хотілося б мати власний куточок!

Одного разу Золотинка полетіла далі, ніж звичайно. На незнайомій галявині побачила маленькі дерев'яні будиночки. Золотинка не могла повірити, що вони були зроблені для бджіл! Комахи погосподарськи заповзали туди, а потім спокійно вилітали у своїх справах.

«І я хочу тут жити!» – подумала маленька. Вона дуже чемно привіталася і пробралася до вулика. Так називався цей будиночок. Видно було, що його зробили з любов'ю до комашок. Усе, як на полицках, у порядку. Кожна бджілка знає своє місце. І так вони дружно живуть і трудяться! «От де я буду робити медок і зроблю його більше, ще більше», – подумала Золотинка, подивилася на своїх нових подружок і спокійно заснула.

Сховалося сонечко. Затихли бджолині сім'ї. І тільки один чоловік ходив навколо вуликів, придивлявся, прислухався. Чи добре там усе?

Учасники конкурсу «РозумФЕСТ–2021». 18 березня 2021 р. (вгорі)

Триптих «Перлина Чернігівщини» Ліни Лисун і Анастасії Сахно, учениць 8 класу Бахмацького закладу середньої освіти І–ІІІ ступенів № 2. Гран-прі в номінації «Декоративно-прикладне мистецтво» (внизу).

Науково-популярна газета «Слово «Гетьманської столиці»

Засновник і видавець: Батуринський державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»
Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
№ ЧГ 352-08 від 28.07.2006 р.

Адреса редакції: вул. Гетьманська, 74, м. Батурин Чернігівської обл., 16512, Україна
E-mail: baturin.capital@ukr.net, веб-сайт: <http://www.baturin-capital.gov.ua>
тел./факс: +380-4635-48437, тел. +380-4635-48013
Обсяг – 1,0 друк. арк.

Газета віддрукована у видавництві ПП Лисенко М.М.
(вул. Шевченка, 20, м. Ніжин Чернігівської обл., 16600)

Тираж 1000 прим. Зам. № 1953.

Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів)
За точність викладених фактів і цитувань несе відповідальність автор (автори)

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

Редакційна колегія

Кіяшко Любов Григорівна
(редактор)
Саєнко Наталія Анатоліївна
(відповідальний секретар)
Зозуля Сергій Юрійович
Огієвська Руслана Іванівна
Новік Оксана Андріївна

Редакція запрошує до співпраці професійних науковців, краєзнавців-аматорів, шанувальників історії